

УДК 338.439.5

Черданцева І.Г., к.е.н, доцент

Клипач А.Я., аспірант

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

ДЕТЕРМІНАНТИ СТРУКТУРИ ПРОДОВОЛЬЧОГО РИНКУ УКРАЇНИ

В статті розглядається зміна структури продовольчого ринку України за останній період 2014-2016 рр. Акцентовано увагу на динамічних процесах переорієнтації та реструктуризації ринку продовольчих товарів у зв'язку із складною економічною ситуацією на внутрішньому ринку та нестабільною кон'юнктурою зовнішніх ринків збуту сільськогосподарської продукції. Встановлено, що в останні роки спостерігається переорієнтація експорту продовольчої продукції, виробленої в Україні до країн Азії, із збереженням основних позицій у торгівлі з країнами ЄС та країнами Африки. У статті зазначено, що для активізації експортної орієнтації вітчизняних операторів, які працюють на продовольчому ринку необхідно провести ряд організаційних процедур, які забезпечать право експорту на міжнародні ринки. Реструктуризація продовольчого ринку України у бік системної експортної орієнтації при одночасному ефективному забезпеченні внутрішнього продовольчого ринку якісною продукцією за доступною ціною можливо за умов застосування новітніх технічних засобів і перспективних технологій вирощування сільськогосподарських культур, високоякісного насіння і нових сортів рослин та порід тварин, а також комплексного впровадження на практиці інноваційних наукових розробок.

Ключові слова: продовольчий ринок, детермінанти, структура експорту/імпорту продовольства, споживчий кошик, продовольча безпека.

Cherdantseva I., Klypach A.

DETERMINANTS OF THE STRUCTURE OF THE FOOD MARKET OF UKRAINE

The article deals with changes in the structure of the food market of Ukraine for the last period of 2014-2016 years. The attention is focused on dynamic processes of reorientation and restructuring of the food market due to the difficult economic situation in the internal market and the unstable conjuncture of external markets for agricultural products. It is established that in recent years there has been a reorientation of the export of food products produced in Ukraine to the countries of Asia, while maintaining the basic positions in trade with the EU countries and the countries of Africa. The article points out that in order to activate the export orientation of domestic operators operating in the food market, it is necessary to conduct a number of organizational procedures that will ensure the right of export to international markets. Restructuring of the food market of Ukraine towards the system export orientation while simultaneously providing an effective domestic food market with high-quality products at an affordable price is possible in the conditions of applying the latest technical means and promising technologies for growing crops, high-quality seeds and new varieties of plants and animal breeds, and integrated implementation in practice of innovative research.

Key words: food market, determinants, the structure of export / import of food, consumer basket, determinants, food safety.

Черданцева І.Г., Клипач А.Я.

ДЕТЕРМИНАНТЫ СТРУКТУРЫ ПРОДОВОЛЬСТВЕННОГО РЫНКА УКРАИНЫ

В статье рассматриваются изменения структуры продовольственного рынка Украины за последний период 2014-2016 гг. Акцентируется внимание на динамических процессах переориентации и реструктуризации рынка продовольственных товаров в связи со сложной экономической ситуацией на внутреннем рынке и нестабильной конъюнктурой внешних рынков сбыта сельскохозяйственной продукции. Установлено, что в течение последних лет отмечается переориентация экспорта продовольственной продукции, произведенной в Украине в страны Азии, с одновременным сохранением основных позиций в торговле со странами ЕС и странами Африки. В статье отмечено, что для активизации экспортной ориентации отечественных операторов, которые работают на

продовольственому ринку, необхідно провести ряд організаційних процедур, з метою забезпечити право експорту на міжнародні ринки. Реструктуризація продовольственого ринку України в сторону системної експортної орієнтації при одночасному ефективному забезпеченні внутрішнього продовольственого ринку якісною продукцією за доступною ціною можливо при умови використання новітніх технічних засобів та перспективних технологій вирощування сільськогосподарських культур, високоякісних насіння, нових сортів рослин та порід тварин, а також комплексного впровадження на практиці інноваційних наукових розробок.

Ключові слова: продовольствений ринок, детермінанти, структура експорту/імпорту продовольства, споживача корзина, продовольствена безпека.

Постановка проблеми. Складність процесу формування національного продовольчого ринку визначається необхідністю врахування багатьох чинників та умов, які неоднозначні за змістом, характером та пріоритетами. Ігнорування хоча б одного із них, здебільшого призводить до негативних наслідків.

Процес формування відносин між основними учасниками ринку у продовольчому комплексі України, з одного боку, відбувається за тих же умов, що склалися в Україні у цілому, з іншого – на нього впливають специфічні перетворення форм власності та організаційних структур, які сформувалися за період становлення незалежності нашої країни. Форма власності визначає цілі та взаємовідносини щодо розподілу результатів, а форма організації – рівень самостійності, організаційну структуру, виробничеспрямування та систему взаємодії працівників у процесі виробничо-комерційної діяльності.

Зміна структури продовольчого ринку України зумовлена динамічними процесами переорієнтації ринку продовольчих товарів у зв'язку із складною економічною ситуацією на внутрішньому ринку та нестабільною кон'юнктурою зовнішніх ринків збуту сільськогосподарської продукції. Детермінантами змін також виступають базові зрушення у системі виробництва валового національного продукту зі збільшенням частки аграрно-промислового сектора, які відбуваються протягом останніх років. Такі зміни актуалізували необхідність інтенсифікації процесів, які мають забезпечувати підвищення ефективності функціонування продовольчого ринку, зокрема, у питаннях власності на земельні ресурси та принципах організаційної взаємодії основних гравців на ринку продовольства з орієнтацією на більшу відкритість до співпраці із зовнішніми гравцями.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми функціонування та структурних перетворень вітчизняного продовольчого ринку досліджували такі відомі вчені економісти: В.І. Бойко, О.В. Березін [1], В.І. Власов [2], В.Т. Дудар [3], О.В. Кочетков, О.В. Макаров, Б.Й. Пасхавер, П.Т. Саблук, П.В. Тарахов, Р.І. Тринько, О.М. Царенко, В.М. Ціхановська [4], В.М. Щербань та ін. При цьому, до теперішнього часу питання підвищення ефективності функціонування продовольчого ринку, зміни його структури розглядаються переважно з позицій реалізації концепції внутрішньої продовольчої безпеки без врахування практики світового досвіду, контексту євроінтеграційних процесів та узагальнення сучасного інструментарію щодо вирішення проблем продовольчого дисбалансу у межах глобальних ринків.

Мета дослідження полягає у визначенні детермінант, які викликають зміни структури продовольчого ринку України за 2014-2016 рр. і які пов'язані з процесами переорієнтації агропромислового виробництва, ускладненням економічної ситуації на внутрішньому ринку, динамічністю кон'юнктури зовнішніх ринків збуту сільськогосподарської продукції.

Виклад основного матеріалу. Специфіка реформування продовольчого комплексу України зумовлена загальноекономічними та біокліматичними умовами. Біокліматичний потенціал виробництва продовольства в Україні є сприятливим, з огляду на достатню земле- та теплозабезпеченість. Більшість ґрунтів держави придатні

щодо виробництва сільськогосподарської продукції. Рослинництво здатне забезпечити повноцінну кормову базу тваринництва, необхідну кількість зерна, плодоовочевих, баштанних та продуктів інших сільськогосподарських культур [5, с. 46-78]. Природа України, її територія і територіальне розміщення має велике значення у збереженні та відтворенні біокліматичної рівноваги та екологічної безпеки Європи. Погіршення стану природного середовища, яке викликане застарілими методами природокористування, можуть загрожувати збалансованості освоєння природних ресурсів та призвести до втрати нашою країною природно-ресурсного потенціалу. Тому зміна структури виробництва сільськогосподарської продукції безпосередньо впливає не тільки на загальну екологічну ситуацію в країні, а й на параметри функціонування продовольчого ринку.

На сьогодні Україна залишається одним із провідних виробників сільськогосподарської продукції в світі, що дозволяє забезпечити не лише потреби внутрішнього ринку, а й успішно експортувати продовольство та сільськогосподарську сировину. Україна займає 1-е місце у світовій торгівлі по експорту соняшникової олії, 2-ге – по соняшковому шроту (макуха), 4-те – по експорту ячменю, кукурудзи та насінню ріпаку, 5-те – по висівкам, кормовому борошну та іншим відходам, одержаним після обробки зерна зернових та бобових культур, 7-ме – по пшениці та сої [6].

Споживчі властивості продовольчої продукції, яка пропонується агропромисловим сектором України, впливають на характер її розподілу: молоко, яйця, парне м'ясо, фрукти та ягоди, які мають короткий термін зберігання, і як наслідок, не підлягають транспортуванню на великі відстані, потребують створення системи ефективної переробки і консервації у місцях виробництва, що зумовлює необхідність створення потужної матеріально-технічної бази, а також інфраструктурних об'єктів, які мають виконувати функції збереження та транспортування.

В останні роки спостерігається переорієнтація експорту продовольчої продукції, виробленої в Україні до країн Азії, із збереженням основних позицій у торгівлі з країнами ЄС та країнами Африки. Одночасно відбувається певне розширення поставок до США та скорочення поставок до країн СНД в основному внаслідок значного скорочення експорту до Російської Федерації.

Турбулентність зовнішнього середовища спричинила актуалізацію потенційних загроз і ризиків скорочення темпів динаміки розвитку вітчизняного продовольчого ринку та зниження його дохідності. Тому важливо своєчасно відслідковувати в динаміці зміни, які відбуваються у структурі продовольчого ринку України для ефективного прийняття відповідних заходів щодо стабілізації ситуації і підтримки взаємовигідного балансу інтересів виробників та споживачів.

Одночасно ведеться робота по виходу на нові ринки збуту та розширення експортної номенклатури. На основі прогнозних даних відзначено, що у найближчий період є перспектива розширення поставок продовольства та значний резерв нарощування присутності української продукції на ринках країн Близького Сходу та Африки. Так, основними країнами Азії, які мають найбільшу частку в торгівлі з Україною за підсумками січня-квітня 2016 року, є: Китай, Індія, Туреччина, Іран, Індонезія, Таїланд, Бангладеш, Ізраїль та Ліван [4].

Експерти Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) зазначають, що світове сільське господарство у короткотерміновій та довготерміновій перспективі здатне в цілому задовольнити попит на продукти харчування, навіть за очікуваного у найближчі 20 років щорічного збільшення населення планети на 80 млн. чол. [7]. За цих умов приріст виробництва аграрної продукції відбуватиметься, в основному за рахунок його розвитку у країнах зі сприятливими умовами і визначатиметься наступними основними тенденціями: в економічно розвинутих країнах

попит на продовольство стабілізується, а структура споживання удосконалюватиметься в якісному аспекті; торгівля готовими до споживання продуктами розвиватиметься швидше, ніж товарами, що не пройшли обробку.

Але при цьому обмеженість у всіх країнах світу земельних площ, придатних для ведення сільського господарства виступатиме у якості чинника, який стримує здатність сформуванню подальше нарощування світового виробництва аграрної продукції та продовольства. Це пов'язано з високим рівнем урбанізації та необхідністю збереження лісових масивів; екологічними ускладненнями у зв'язку з подальшим залученням в аграрне виробництво земель; обмеженістю водних ресурсів; складнощами фінансування [2, с.14-52]. Вони можуть розглядатись як чинники, які у кінцевому підсумку будуть сприяти організованому входженню економіки України у світове господарство, розвитку її зовнішньої торгівлі та захисту інтересів експортерів за кордоном.

При цьому активізація євроінтеграційних процесів певною мірою призвела до негативної реакції з боку окремих секторів економіки, а саме:

- окремих бізнес-структур, які у даний час все ще мають привілеї у механізмі опрацювання зовнішньоторгових рішень;
- підприємств тих галузей економіки, які не є конкурентоспроможними, але користуються певною бюджетною підтримкою, або розраховують на неї у майбутньому;
- підприємства та галузі економіки, що знаходяться у стадії реструктуризації або становлення, які підтримують «відкритість» внутрішнього ринку лише тою мірою, у якій інтеграційні процеси дозволяють їм набути капітал, управлінські навички та технології, необхідні для модернізації та подальшого самостійного розвитку;
- структурні підрозділи місцевих органів влади, які переймаються питаннями видачі дозволів на здійснення тих чи інших видів діяльності, здійснюють митне очищення товарів, відповідають за розробку та застосування системи стандартів та сертифікації продукції;
- суб'єктів господарювання, що використовують канали «тіньового» експорту [1, с.47].

Певною мірою негативна реакція з боку низки суб'єктів господарювання буде провокуватися відсутністю системної інформації про можливості використання альтернативних методів захисту своїх економічних інтересів, дозволених Угодою про асоціацію України з Європейським Союзом.

Слід відзначити, що перспективи співпраці з Європейським союзом, який характеризується високим рівнем платоспроможного попиту, слід розглядати в першу чергу з позицій розширення експорту зернових та олійних культур. Найбільшу частку у зовнішньоторговельному обігу між Україною та країнами ЄС мають: Іспанія Нідерланди, Італія, Польща, Німеччина, Франція, Великобританія, Португалія. Загалом, експорт української продукції до ЄС за період січень-квітень 2016 р.) збільшився на 18,1% (або на 226,8 млн. дол. США) до 1 482 млн. дол. США [6].

Для активізації експортної орієнтації вітчизняних операторів, які працюють на продовольчому ринку необхідно провести ряд організаційних процедур, які забезпечать право експорту на міжнародні ринки. Для подальшого розширення доступу харчових продуктів українського виробництва на ринки Європейського союзу, перш за все, на законодавчому рівні має бути врегульовано питання забезпечення безпечності харчових продуктів. З цією метою у найближчий період має бути розроблено низку законодавчих актів, які передбачають гармонізацію законодавства України до законодавства ЄС. Це дасть змогу підвищити конкурентоздатність продуктів

тваринного походження українського виробництва при доступі на ринки ЄС, а також забезпечити вітчизняного споживача безпечними харчовими продуктами. Слід зазначити, що визнання Європейським союзом української продукції може гарантувати її визнання іншими країнами.

Зміна структури виробництва вітчизняного продовольчого ринку у бік експортної орієнтації безпосередньо впливатиме на зовнішньоторговельний сектор національної економіки і призведе до фундаментальних засад зовнішньоторговельної політики як важливого інструменту підтримки та стимулювання економічного розвитку, досягнення оптимальних ринкових пропорцій. Позиції України у системі міжнародного розподілу праці та кооперування мають перспективу зміцнення. Зокрема, є надія на покращення умов доступу українських товарів на світові ринки та розв'язання існуючих торговельних конфліктів, що призведе до підвищення стабільності експортних надходжень.

Формування транспарентної системи регулювання економічної діяльності, разом із змінами інвестиційного законодавства, суттєво підвищить привабливість української економіки для інвесторів. У тому ж напрямку буде діяти створення стійких преференційних режимів у відносинах України з європейськими країнами. Очікується значне посилення ділової активності, а загальне оздоровлення економічної сфери буде стимулювати національних товаровиробників до виходу з «тіньового сектору» економіки.

Отже, існує об'єктивна необхідність входження економіки України у міжнародні ринкові структури, що сприятиме розбудові національного продовольчого ринку, зміні його структури у бік експортної орієнтації. При цьому інтеграція економіки України із світовими економічними організаціями можлива через активізацію зовнішньоекономічної діяльності і визначається комплексом наступних передумов:

- вигідне географічне розташування на європейському континенті, вихід до моря, сприятливий біокліматичний потенціал;
- наявність сировинних і водних ресурсів, потужної промислової та переробної бази, родючих земель, що дає змогу не лише забезпечити повністю потреби національного продовольства, а й наростити експортний потенціал;
- потенційна здатність трудових ресурсів, задіяних у агропромисловому секторі, до висококваліфікованої та наукоємної праці, яка може бути реалізована за наявності оптимізованих ринкових стимулів тощо.

Водночас, миттєве перетворення України у рівноправного економічного партнера економічно розвинутих країн гальмується певними негативними чинниками, а саме: відносно низька ефективність і культура виробництва; використання застарілих технологій, що зумовлює низьку якість та високу собівартість продукції; низька конкурентоспроможність української продукції відносно світових аналогів тощо.

Для ефективної підтримки процесів реструктуризації продовольчого ринку, у напрямку розширення експортної орієнтації пропозиції вітчизняної сільськогосподарської продукції на європейських, азійських та африканських ринках, Міністерством агрополітики доцільно проводити системне забезпечення зрушень у наступних аспектах:

- стратегічне формування в Україні сучасного ринку продовольства;
- тактичне визначення порядку функціонування установ і підприємств, які здійснюють організацію та управління ринком, методів їх діяльності;
- організація національного продовольчого ринку – створення установ персоналізації продуктивних ринків;
- формування складу операторів ринку;
- створення підприємств ринкової інфраструктури;

- інституціоналізація установ продовольчого ринку – продуктиві та галузеві об'єднання товаровиробників, інтегровані інститути і об'єднання, біржі, гуртові ринки, торгові доми, аукціони, роздрібна торгівля;
- методичне забезпечення продовольчого ринку – координаційне узгодження управління, вертикальна виробнича та маркетингова інтеграція, надання послуг операторам продуктивих ринків, методи та важелі державного регулювання ринку продовольства [6].

З метою персоніфікації ринків продовольства необхідна системна підтримка виробників сировини і переробних підприємств, галузевих об'єднань виробників (представників торгівлі, посередників, державних установ) та розробка і формалізація принципів функціонування галузевих об'єднань шляхом координаційно-узгоджувального регулювання.

У цьому аспекті найбільш доцільним шляхом формування і використання операторів продуктивого ринку в умовах зміни структури продовольчого ринку є біполяризація, що досягається методами вертикальної виробничої та маркетингової інтеграції, за якої оператор з боку пропозиції виступає як один інтегрований виробник, а з боку попиту – як кінцевий споживач. Це переміщує конкуренцію у зону оцінок кінцевого споживача, який і визначає міру відповідності якості та цін пропонованих товарів його вимогам. Ринок стає ринком споживача, а не виробника чи посередника, що надає ринковим відносинам реальної ринкової орієнтації і формує передумови для більш гнучкої реакції на попит у межах не тільки внутрішнього ринку, а й з врахуванням загальносвітових тенденцій.

Висновки. Ефективна реструктуризація продовольчого ринку України, його переорієнтація на європейські та азійські ринки можлива при наявності системної стратегії конкурентоспроможного розвитку, яка висуває нові вимоги до вітчизняних товаровиробників. Покращення позиції на вітчизняному продовольчому ринку можлива лише за виконання двох важливих заходів – виробництва сільськогосподарської продукції вищої якості і забезпечення при цьому порівняно нижчих витрат.

Реструктуризація продовольчого ринку України у бік системної експортної орієнтації при одночасному ефективному забезпеченні внутрішнього продовольчого ринку якісною продукцією за доступною ціною можлива за умов застосування новітніх технічних засобів і перспективних технологій вирощування сільськогосподарських культур, високоякісного насіння і нових сортів рослин та порід тварин, а також комплексного впровадження на практиці інноваційних наукових розробок.

Список використаних джерел:

1. Березін О.В. Продовольчий ринок України: Теоретико-методологічні засади формування та розвитку [Монографія]. /О.В. Березін. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 184 с.
2. Власов В.І. Глобальна продовольча проблема: [Монографія] / В.І. Власов. – К.: ІАЕ УААН, 2001. – С.506 с.
3. Дудар В. Продовольча безпека України та складові її забезпечення у контексті економічної безпеки держави [Текст] / Володимир Дудар // Вісник Тернопільського національного економічного університету. - 2016. - Вип. 2. - С. 20-32.
4. Ціхановська В.М. Оцінка стану та основні напрями розвитку вітчизняного агропродовольчого ринку в умовах глобалізації [Електронний ресурс] / В.М. Ціхановська // Ефективна економіка. – 2016. – №3. – Режим доступу: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=4819>
5. Про охорону навколишнього середовища: Закон України від 25 червня 1991. // Закони України, Т.2. – К.: 1996. – 46-78.
6. Маркетинг аграрної продукції 2016 /Інформаційні матеріали до конференції Міністерства аграрної політики та продовольства України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.proagro.com.ua/events/marketing2016/9985.html>
7. Співробітництво в рамках Організації Економічного співробітництва та розвитку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mfa.gov.ua/ua/about-ukraine/international-organizations/oestr>